

תורה שבע"פ ובירורי הלכה

מרדכי טרופר

מפני מה בכו החכמים?

במסכת חגיגה דפים ד', ע"ב – ה', ע"א מסופר ברציפות על **שלושה עשר מקרים**¹, שבהם **בכו חכמינו הראשונים**, תנאים ואמוראים, כשהגיעו, תוך כדי לימודם, לפסוק מסויים². עצם הבכי של החכמים, ריבוי מקרי הבכי ורציפות הבאתם בגמרא מעוררים כמה שאלות, שיפורטו ויידונו להלן. סבורני, שקודם כל, עלי להעתיק בזה, בקיצור המירבי, את כל המקרים הללו, כדי שהדיון בהם יהיה מובן ויעיל. והרי לקמן שלושה עשר המקרים, לפי סדר הבאתם בגמרא, בתוספת הסברים קצרים, בדרך כלל של רש"י או של הרב עדין שטיינזלץ (להלן – ע"ש). ההסברים יושמו בסוגרים.

המקרים במסכת חגיגה

1. "רב הונא כי מטי להאי קרא 'ראה – ראה' (הכוונה לפסוק שבשמות כ"ג, יז 'שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני האדון ה')", שממנו לומדת הגמרא בדף ב, ע"א, "שסומא באחת מעיניו פטור מן הראיה" ("בְּכִי. אמר: עבד שרבו מצפה לראותו (כך משמע בפשטות מן הפסוק הנ"ל, כשהכוונה ב"עבד" לכל אדם מישראל ו"רבו" – לקב"ה), יתרחק ממנו (רש"י: "זלזוה שלא יראה") דכתיב: 'כי תבואו לראות פני מי בקש זאת מידכם רמוס³ חצרי' (ישעי' א', יב).

2. "רב הונא כי מטי להאי קרא בכי: 'זבחת שלמים ואכלת שם' (דברים י"ז, ז): עבד שרבו מצפה לאכול על שולחנו (לפי יחזקאל מ"א, כב 'המזבח (הוא) השולחן אשר לפני ה'), יתרחק ממנו דכתיב: 'למה לי רוב זבחיכם יאמר ה'" (ישעי' א', יא).

1. הדגשה זו והבאות הן שלי, אמנם בדף טו, ע"ב מסופר על עוד שני מקרי בכי של חכמים, של רבנו הקדוש ושל רב יהודה, אלא כיוון שהללו אינם שייכים כל כך לענייננו, הם לא יידונו כאן.
2. בשי"ס בבלי מסופר על עוד שלושה מקרים כאלה ויובאו להלן.
3. הכתיב של הפס' ניתן בדרך כלל מלא, כפי שהם מועתקים גם בגמרא.

3. "רבי אליעזר...⁴ בכי: 'ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו' (ברא' מ"ה, ג): ומה תוכחה של בשר ודם (המהרש"א: האחים "רק חששו מן התוכחה" של יוסף) – כך, תוכחה של הקב"ה על אחת כמה וכמה!"
4. "רבי אלעזר... בכי: 'ויאמר שמואל אל שאול למה הרגזתני להעלות אותי' (שמו"א כ"ח, טו): ומה שמואל הצדיק היה ירא מן הדין (ע"ש: "משום שחשב שנקרא לדין שמים"), אנו – על אחת כמה וכמה!" הוכחה לכך בהמשך הגמרא שם.
5. "רבי אמי... בכי: 'יתן בעפר פיהו אולי יש תקוה' (איכה ג', כט). אמר: כולי האי ואולי?" (רש"י: "כל הייסורים האלה יקבל ועודנו נספק אם תהיה לו תקוה"?)
6. "רבי אמי... בכי: 'בקשו צדק בקשו ענוה אולי תסתרו ביום אף ה' (צפני ב', ג). אמר: 'כולי האי ואולי'?"
7. "רבי אסי... בכי: 'שנאו רע ואהבו טוב והציגו בשער משפט אולי יחנן ה' אלוקי צבאות שארית יוסף'" (עמוס ה', טו).
8. "ר' יוסף... בכי: 'ויש נספה בלא משפט' (משלי י"ג, כג). אמר: מי איכא דאזיל בלא זמניה (=היש הולך – מת – בלא זמנו?⁵ רש"י: "יש שהוא כלה ואין עון צדו ולא היה משפטו לטפות"?)
9. "רבי יוחנן... בכי: 'ותסיתני בו לבלעו חנם' (איוב ב', ג). אמר: עבד שרבו מסיתין לו וניסת תקנה יש לו?"⁶
10. "רבי יוחנן... בכי: 'הן בקדושו לא יאמין' (איוב ט"ו, טו): אי בקדושו לא יאמין במאן יאמין?"
11. "רבי יוחנן... בכי: 'וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר במכשפים ובמנאפים ובנשבעים בשמי לשקר ובעושי שקר שכר שכיר' (מלאכי ג', ב): עבד⁷ שרבו מקרבו לדונו וממהר להעידו תקנה יש לו?" ועל זה מוסיף רבי יוחנן בן זכאי: "אוי לנו ששקל עלינו הכתוב קלות כחמורות!" (רש"י: "עושי שקר שכר שכיר" כ'מנאפים ומכשפים").
12. "רבי יוחנן... בכי: 'כי את כל מעשה האל' יביא במשפט על כל נעלם' (קהלת י"ב, יד), עבד⁷ שרבו שוקל שגגות כזדונות תקנה יש לו?" (רש"י: "ואפילו על הנעלמות ממנו ועשה שוגג הוא מציאו במשפט!"⁸).
13. "רבי יוחנן... בכי: 'והיה כי תמצאנה אותו רעות רבות וצרות' (דברים ל"א, כא), עבד, שרבו מציאו לו רעות וצרות תקנה יש לו?"⁷

4. מכאן ואילך אני מדלג, לשם הקיצור, על המילים "כי הוה מטי להאי קרא" החוזרות בכל המקרים.
 5. בהמשך מספרת הגמרא מעשה באשה אחת, שמתה לפני זמנה בגלל טעותו של שליח מלאך המוות.
 6. גם כאן כבמקרים 1-2 מוסבר הקושי שבפסוק ע"י משל של עבד ורבו, שכוונתם לכך: שהסטן הצליח להסית, כביכול, את הקב"ה כנגד איוב.
 7. ראה הערה 6.
 8. ראה הערה 6.

מקרים דומים במקומות אחרים בתלמוד בבלי

14. קידושין פא, ע"ב – "...דתניא: 'אישה הפרם וה' יסלח לה' (במדבר ל', יג). במה הכתוב מדבר – באשה שנדרה בנזיר ושמע בעלה והפר לה והיא לא ידעה שהפר לה בעלה והיתה שותה יין ומיטמאה למתים. ר' עקיבא כי הוה מטי להאי פסוקא הוה בכי, אמר: ומה מי שנתכוון לאכול בשר חזיר (ע"ש: "כאשה זו שנתכוונה לאיסור") ועלה בידו בשר טלה (ע"ש: "ולא חטאה, שהרי הנדר הופר לה") – אמרה תורה: צריכה כפרה וסליחה; מי שנתכוון לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר חזיר – על אחת כמה וכמה!"

15. (בהמשך לקודם): "כיוצא בדבר אתה אומר: 'ולא ידע ואשם ונשא עוונו' (ויקרא ה', יז), כשהיה ר' עקיבא מגיע לפסוק זה היה בוכה: ומה מי שנתכוון לאכול שומן ועלה בידו חלב – אמרה תורה: 'ולא ידע ואשם ונשא עוונו'; מי שנתכוון לאכול חלב ועלה בידו חלב – על אחת כמה וכמה!"

ומוסיף שם איסי בן יהודה: "ולא ידע ואשם" – על דבר זה ידו כל הדושים". (רש"י: "ידו על זה שאינו מתכוון ויש לאן נשאלת עוון, 'כל הדושים' – מי שיש להם לזנות").

16. בבא קמא ס, ע"א – "תאני ר' יוסף: מאי דכתיב: 'ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בוקר' (שמות י"ב, כב. ע"ש: "מדוע נאמר הדבר אף לישראל, שלא נגזרה עליהם פורענות זו כלל?) כיוון שניתן רשות למשחית אינו מבחין בין צדיקים לרשעים; ולא עוד אלא שמתחיל מן הצדיקים תחילה, שנאמר: 'והכרתי ממך צדיק ורשע' (יחזקאל כ"א, ח) 'בכי ר' יוסף: כולי האי נמי לאין דומין?!" (רש"י: "לומר, להנל חשוזין הצדיקים שקודמין לפורענות?")

השאלות והפרשנים

למקרא שלושה עשר המקרים הרצופים של בכי החכמים במסכת חגיגה מתעוררות בעיקר שתי השאלות הבאות:

1. מפני מה בכו החכמים? מהי סיבת בכיים? היש אופי מיוחד לבכיים? ואם יש, מהו?
2. מה ראו עורכי תלמוד בבלי, שהם, כמקובל, רב אשי ורבינא, לטרוח ולאסוף ברציפות במקום אחד מספר מקרים כה רב של בכי החכמים! ההתכוונות בזה לאיזה מוסר השכל? ואם כן – מהו?

חפשתי תשובות לשאלות הנ"ל במפרשי "עין יעקב", והמהרש"א בראשם, וכן במהר"ל¹⁰; אך לצערי לא מצאתי בהם התייחסות מיוחדת וכללית לשאלות הללו, פרט להסברים מקומיים, שרובם כבר הובאו לעיל; אף לא זכור לי שמישהו מן האחרונים עשה זאת, לפיכך הריני מציע בזה תשובות לפי עני"ד כדלקמן.

8. בהמשך מביאה הגמרא דוגמאות ל"נעלמות", כגון: "ההורג כינה בפני חברו ונמאס לו (לחבר) או "הרק (=יורק) בפני חברו ונמאס".
9. לשם נוחות הדיון שלהלן אני ממשיך במספר ה"רץ" של המקרים שבחגיגה.
10. ב"חידושי אגדות" למסכתות שבתלמוד וב"באר הגולה".

האופי המיוחד של בני החכמים

בנוהג שבעולם, אדם פורץ בבכי באחד משני המקרים הבאים: (א) כשנגרם לו איזה **כאב פיסי חזק** ממכה או ממחלה; (ב) כשבא עליו איזה אסון כבד, ר"ל, כגון: מות קרוב או ידיד וכיו"ב הגורם לו **צער נפשי עמוק**. הצד השווה בשני המקרים הוא, שהכאב הפיסי או הנפשי פוגע **אישית** באדם.

ברור שיסוד זה של כאב אישי לא היה אף באחד מששה עשר מקרי הבכי של חכמי הגמרא הרשומים לעיל. ברם, גם בהם יש יסוד של כאב, אבל מסוג אחר לגמרי. זהו **כאב רוחני הנגרם מאי-יכולת לתפוס ולהבין את התוכן של פסוק קשה או מוקשה או מאי-יכולת לתפוס ולהבין את האירוע הקשה המסופר בו**. ואולי נכון מזה לומר: הכאב נגרם בייחוד מאי אפשרות נפשית להשלים עם התוכן או האירוע שבפסוק. כאב רוחני זה גם הוא חזק עד כדי כך, שהוא גורם לבעליו (ובייחוד כשהם אנשי מעלה כחכמים) לפרוץ בבכי. זאת ועוד, מצינו שבכי הוא גם סימן ותוצאה **למבוכה נפשית גדולה**, כגון: בחטא הפעור, כשזמרי הקריב את המדיינית לעיני משה ולעיני כל עדת בני ישראל¹¹ כתוב: "וזהמה בוכים פתח אוהל מועד"¹².

ריבוי מקרי הבכי וסיבתו

ריבוי מקרי הבכי נובע מריבוי הפסוקים והאירועים המוקשים, שלדעתי הם ניתנים לחלוקה למינים שונים כדלקמן:

1. פסוקים המורים על שינוי מהפכני ולרעה ביחסים שבין ה' לעם ישראל והם הפסי המובאים במקרים 2-13.
2. פסוקים המורים עד כמה צריכים לירוא מתוכחת ה' או מיום הדין הגדול והנורא והם המובאים במקרים 3-14.
3. קרובים לאלה הם הפסוקים הנזכרים במקרי הבכי של ר' יוחנן (מקרים 11-13) ושל רבי עקיבא (מקרים 14-15) המורים **כמה גדולה צריכה להיות יראת החטא של אדם**; ובייחוד שלדברי רבי יוחנן בן זכאי (במקרה 11) **"שקל עלינו הכתוב קלות כחמורות"** ושלדברי רבי יוחנן (במקרה 12) **"ה' שוקל לנו שגגות כזדונות"**.
4. יש פסוקים הרומזים על הידרדרות רבה של הדור, הידרדרות מוסרית ודתית, עד שכל תשובה שיעשו וכל ייסורים שיקבלו על עצמם, אינם ערובה בטוחה שיביאו להם סליחה ומחילה – **"כולי האי ואולי"**. פסוקים אלה מובאים במקרים 5-7.

11. במדבר כ"ה.

12. וראה רש"י לפסוק זה בעקבות סנהדרין פב, ע"א.

13. השווה פירושן של "עיון-יעקב" למקרה השני: "...וכן בזבחים קיימא לך, שמקבלין קרבנות מפושע ישראל ועכשיו קאמר: "למה לי רוב זבחים": לא די שאינו מצפה לראותם, אלא שמרחיקם מאיגרא רמא לבירא עמיקתא".

14. השווה מהרש"א למקרה 3 ד"ה "ומה תוכחה".

5. ויש פסוקים המספרים **עובדות**, שלפי השקפתם הדתית והמוסרית של החכמים, הן **כמעט אבסורדיות**, כגון: "נספה בלא משפט"; או "ותסיתני בו לבלעו חנם" האומר שאפשר, כאילו, להסית את ה' כביכול כנגד האדם! וכן הפסוק המוקשה באיוב "הן בקדושיו לא יאמין", שבקשר אליו מביאה הגמרא משל "במלקט תאנים לדרך", שנמשלו לפי רשיי הוא: "שיש בחורים (=צעירים) צדיקים שנאחזין למיתה פן יחטאו", כמו שקרה לתלמיד אחד, שהיה שכן של ר' אלכסנדר. פסוקים אלה כלולים במקרים 8-10 ודומה להם הפסוק ביחזקאל "והכרתי ממך צדיק ורשע", שעליו בכה ר' יוסף, כמסופר במקרה 14.

הלקח של בכי החכמים

מסתבר, שעורכי הגמרא התכוונו בזה להראות, שחכמים רבים וידועים, אף כשהגיעו למקרא כמה כתובים מוקשים, **למצוקה נפשית רוחנית גדולה**, עד כדי פריצה בבכי – הם רק פרצו בבכי; אבל **איש מהם לא הרהר, חלילה, אחר מידותיו של הקב"ה ולא הטיל כל ספק בצדקת מעשיו ובצדקת דרכי הנהגתו את העולם**. כנראה, שהייתה להם מודעות ברורה **במוגבלות שכלו של אדם**, שאינו יכול להבין הכל, ובייחוד כתובים ואירועים יוצאי דופן כנ"ל.

אוסף גדול זה של מקרי בכי של החכמים משמש, אפוא, כרבים מדברי האגדה של חז"ל, **אמצעי חינוכי לחיזוק אמונתו הדתית של אדם מישראל**.